נשמות אילמות: על כוחם של פשוטי העם

עליזה שנהר

בחברה היהודית היו, מאז ומעולם, תלמידי החכמים העילית המכובדת ביותר והנערצת ביותר. אגדות חז"ל רבות הן אגדות ביוגרפיות המתארות את קורותיהם של חכמים וברבות מהן חיי הגיבור האמיתיים תחילתם רק עם ראשית דרכו בלימוד התורה. עד לשלב הלימוד היה הגיבור חסר כל משמעות מבחינת התרבות היהודית, וברור כי לאגדות חז"ל אלו היה בעיקר תפקיד מכונן – להטיף לחברה כי אין חיים יהודיים ללא לימוד תורה, וגם בגיל מאוחר אפשר ללמוד תורה.

במסורות מאוחרות אישים יהודים דגולים הוצגו כעניים מרודים והתנהגותם הייתה בלתי נורמטיבית. כך מומחשת בסיפורים אלו מתיחות מעמדית, כשהאגדות משקפות את נקודת המבט העממית על הקיטוב המעמדי בתוך החברה היהודית, כגון האגדות על רבי שמואל החסיד, אברהם אבן עזרא ורבי יהודה החסיד (יסיף, 1994: 356, 364).

כאמור, הואיל ותלמידי החכמים היו עילית מכובדת וחז"ל אף הדגישו כי הבקיאות בתורה גם גדולה מן הכהונה, נוצרו אגדות רבות שעניינן ראשיתם של החכמים. המכנה המשותף בין הסיפורים על לימוד התורה של הלל, רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי עקיבא וכן חכמים אחרים הוא היותם עד גיל מאוחר יחסית בורים ועמי ארצות. בגיל מבוגר, לאחר שהתגברו על מכשולים רבים שאת חלקם הציבה בפניהם החברה בה חיו, החלו בלימודיהם. שכנוע עצמי, נחישות ושאיפה אמיתית ללימוד התורה מסייעים להם במה שניתן לכנות "הלידה הרוחנית" (שנהר, 2016: 52—53).

כך ממירים ההליכים הרוחניים את ההליכים הריאליסטיים המצויים בסיפורת העממית הכללית, ולדעת יסיף (יסיף, 1994: 124), המקובלת עליי, מקורם של הסיפורים בבית המדרש, בתרבות המלומדת, ומשם הם התגלגלו והפכו לסיפורי עם. ערש הולדתם אינו בסיפור העממי, אלא בניסיון לקדם את סדר היום של העילית. פירסומם של הגיבורים והתבניות הסיפוריות שבהן השתמשו המחברים, הם שהובילו אותם לפנתאון הסיפור העממי. כך, הגיבור הנחות, אף שהוא נעדר מעמד וייחוס, חסר ערך מבחינת התרבות היהודית, הואיל ואינו יודע תורה, מי שאין כל עדות לכך שיצליח, דווקא הוא מתגבר על כל הקשיים, רוכש דעת בכוח רצונו ומצליח להגיע לשיא האידאל החברתי.

כך עלה בידיהם של חכמי בית המדרש לגייס דגם נרטיבי נפוץ מאד בסיפורת העממית הכללית – צעיר הבנים, חדל האישים, הוא העולה לגדולה – כדי להגשים מסרים מוסריים ואידאות שהחברה חפצה ביקרם.

שונים לחלוטין הם סיפורי העם היהודיים אשר משקפים את הדעה, שלפיה אין הקב"ה מעריך את האדם על פי גודל לימודו אלא על פי גודל אמונתו. לכן, תפילת התמים הנעשית בתום לב עולה בערכה על כל תפילה נורמטיבית של חכם בתורה.

דב נוי (נוי, תשכ"א: 34—35), במאמרו על תפילת התמים המורידה גשמים, מבהיר את "בנין האב" הכללי של נוסחי הסיפורים השונים המהלכים עדיין בעל פה בעדות ישראל:

> עושה הנפלאות (מוריד הגשמים) הוא שונה, ומהווה נציג של המיעוט החברתי: כפרי, רועה תמים או אדם פשוט, עד כדי בורות ועם ארצות, שפל רוח, צנוע ונחבא אל הכלים. סגולותיו אלו נובעות מתמימותו, מלב טהור ומכוונה טהורה.
>
> בעת צרה כמו בצורת אין התיווך של הרבנים, חכמי העדה, מעביר את רוע הגזירה. החכמים עצמם או בני העם פונים אל החסיד בבקשה להתערב להפסקת הבצורת. הוא מנסה להתחמק, אך לבסוף נענה ובהתנהגותו החורגת מן המקובל נרמז העימות בינו ובין נציגי החברה הרשמית.
>
> החסיד התמים משוכנע, כי תפילתו תשמע ותתקבל, ואכן מתרחש הנס. הוא פונה בבקשה ישירה ותמימה לשמיים, ומשוחח עם הקב"ה כילד המפטפט עם אביו ואינו צמוד לנוסח התפילה המקובל. דבריו אף נשמעים לעיתים כחורגים ממסגרת הפנייה לשמיים וכגובלים בחילול השם.

הקונפליקט בין החסיד והחכם הופך להתנגשות גלויה בעיקר בסיפורים שלמאזיניהם יש תודעה מעמדית. סיפורים אלו באים לבטא את המחאה החברתית של מעמדות המיעוט המדוכאים והמושפלים, כאשר המספר העממי ניצב לצידו של נציג המיעוט החברתי. מיעוט זה הוא בדרך כלל רוב מניינו ובניינו של ציבור המאזינים לו, ולכן ידו של החסיד התמים תמיד על העליונה.

אחד הסיפורים המוכרים והמסופרים בנוסחים שונים בקבצי סיפורים חסידיים הוא הסיפור הידוע על הילד הבור, אשר אביו מביאו איתו לבית הכנסת ביום הכיפורים, כדי שלא יישאר בבית ויאכל בלי לדעת שיש בכך חטא. בבית הכנסת הילד מבקש מאביו כי ירשה לו לחלל בחליל בו הוא מנגן כשהוא רועה, אך אביו אוסר עליו בחומרה רבה לעשות זאת. הילד מצליח לשלוף את החליל ולחלל בו בעצם יום הכיפורים, וכאשר הבעל שם טוב שומע את קול החליל הוא מקצר את תפילתו ומסביר לקהל המתפללים הכועס, כי דווקא הילד הנבער העלה בנגינתו את התפילות מעלה.

לא רק מקבילות יהודיות יש לסיפור זה אלא גם מקבילות מוסלמיות ונוצריות. כך מסופר הסיפור בספר חסידים:

מעשה באדם אחד שהיה רועה בהמות ולא היה יודע להתפלל. וכל יום היה אומר: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך שאילו היו לך בהמות ונותנן לי לשמרן, לכל אני שומר בשכר, ולך הייתי שומר בחינם, כי אני אוהב אותך. וישראלי היה.

פעם אחת היה הולך תלמיד חכם אחד לדרכו ומצא את הרועה שכך היה מתפלל.

אמר לו: שוטה, אל תתפלל כך!

אמר הרועה אליו: היאך אתפלל?

מיד לימד לו התלמיד חכם סדר ברכות וקריאת שמע ותפילה, על מנת שלא יאמר עוד מה שהיה רגיל לומר.

לאחר שהלך אותו תלמיד חכם, שכח כל מה שלימד לו ולא התפלל. וגם מה שהיה רגיל לומר היה ירא לומר, מפני שאותו צדיק מנע ממנו.

ראה אותו תלמיד חכם בחלום הלילה שהיו אומרים לו: אם לא תאמר לו, שיאמר מה שהיה רגיל לומר קודם שבאת אליו, ואם לא תלך, תדע הרעה אשר תמצא אותך, כי גזלת לי אחד מן העולם הבא!

מיד הלך ואמר לו.

הרי בכאן לא תורה ולא מעשים, אלא שחשב לעשות טוב והעלה לו לדבר גדול. כי רחמנא לבא בעי [הקדוש ברוך הוא מבקש לב (=כוונה טובה)].

הציטוט מספרות חז"ל על הקב"ה הרואה ללבב מעיד על עתיקותה של התפיסה שלפיה תפילת התמים הנאמרת בלב תמים עדיפה על התפילה הנורמטיבית.

השמעת ביקורת כלפי לומדי התורה זוכה לגיבויו של הבעש"ט בסיפור על הילד המחלל ביום הכיפורים, אך בנוסח הסיפור על תפילת הרועה בספר החסידים מתערב הקב"ה ישירות באמצעות החלום ותומך ברועה הבור, שכוונותיו טובות.

בסיפור על תפילת הרועה בולטת גם יהירותו של החכם המכנה את רועה הבהמות "שוטה". בכך, הביקורת על מערכת המעמדות וההיררכיה המקובלת בחברה הנורמטיבית מועצמת. אין לצפות, כפי שמסתבר, מחכם שיגלה רגישות לאחר, הנמוך ממנו חברתית והנבער מדעת.

נראה כי סיפורים אלו רווחים עדיין בעל-פה בעדות ישראל השונות ובמרכזם שבחם של הבורים התמימים. כך למשל בסיפור מזרח-אירופאי (ארכיון הסיפור העממי בישראל, להלן אסע"י, 4420) שבו יהודי כפרי מבחין בדרכו לבית הכנסת בראש השנה בפרה שברחה מבעליה. הוא רודף אחריה ומחזיר אותה לאלמנה שהייתה בעלת הפרה.

הצדיק המקומי מבקשו לספר את סיפורו בתפילת המוסף, הוא פונה בתפילה אל האלוהים ומבקש ממנו לחמול על עמו כפי שהכפרי הפשוט חמל על הפרה. בסיפור אחר מפולין (אסע"י 1955) מגלה הבעש"ט לתלמידיו, כי בזכות ילד שגדל בין גויים, אך ברח מהם בליל כל נדרי, הגיע לבית הכנסת בעיר הסמוכה והגיש את הסידור של אמו מתנה – נפתחו שערי שמיים.

גם בסיפור שמוצאו מתימן (אסע"י 6474) התמים מועלה על נס: הרב הראשי בתימן עשה שאלת חלום לדעת תפילת מי התקבלה ביום הכיפורים. אמרו לו, כי התקבלה תפילה של יהודי כפרי ובור. הרב חקר ושמע מהיהודי, כי הוא התענה לילה ויום מכיוון שלא ידע להתפלל את תפילות יום הכיפורים, ואז החליט לומר את אותיות האלף-בית לפי הסדר, כי זה הדבר היחיד שידע, וביקש מהקב"ה לסדרם כרצונו. הרב מספר לו, כי בחלומו נאמר לו שתפילתו התקבלה.

נוסחים מזרח-אירופאיים על תפילת התמים המבטלת גזירה (כמו אסע"י 2320) מוכרים ונפוצים לרוב.

לפי סיפור שמוצאו מיוון (אסע"י 10089), דורש חכם בבית הכנסת, כי אלוהים אוהב את הלב. שומע זאת סבל עם הארץ, ולפיכך מניח מידי יום במשך שבוע לב של בהמה צלויה בתוך ארון הקודש. השמש העני של בית הכנסת לוקח את הלב לסעוד את משפחתו. הדבר מתגלה והחכם הכועס גוער בסבל ומסביר לו למה התכוון. לאחר ההסבר חולם החכם שלוש פעמים כי חונקים אותו. בכך מתברר לו, כי גרם עוול לסבל והוא קורא לו ומבקש את סליחתו.

הזעזוע של הרב ממעשה זוג היהודים העניים המכינים תבשיל לב פרה ומניחים אותו בארון הקודש בולט בסיפור יווני בנוסח נוסף (אסע"י 12223). הסיר שבו הוכן התבשיל מוחזר נקי על ידי השמש העני של בית הכנסת ובכך משוכנעים בני הזוג כי מנחתם התקבלה.

גם בסיפור מהמסורת היהודית-שומרונית (אסע"י 6376) נשמר מוטיב תפילת התמים. ליצחק, שואב המים, נעשה נס קפיצת הדרך על ידי משה רבנו. כאשר נשאל על ידי הכוהן הגדול כיצד עלה בידו להגיע לקברות הכוהנים הגדולים לפני כולם השיב, כי התחיל לומר בדרכו את האלף-בית עד שסיים לפי החרוזים שבידו 345 פעמים ואז מצא את עצמו במקום הקדוש. הכהן הגדול אומר לו: "יצחק, גדלה מנתך ממנת כולנו, כי משה רבנו הוא שעשה לך קפיצת דרך זו, בהיותך תמים ירא אלוהים ואוהב אמת וצדק, לכן באת על שכרך".

הן בסיפור התימני שהוזכר לעיל והן בסיפור השומרוני מודגשת משמעות צירוף

אותיות האלף-בית. כך גם בסיפורים חסידיים, כמו למשל בסיפור הבא (מופיע באתר זושא):

בערב יום הכיפורים שלח יהודי כפרי אחד את בני ביתו אל העיר הגדולה, כדי שיתפללו שם בבית הכנסת עם כל הציבור. את מחזורי התפילה שם בידם, והוא עצמו התעכב אחריהם בביתם שבכפר, כדי שיוכל להוסיף לאכול ולשתות, שכן מצווה גדולה היא לאכול ולשתות בערב יום הכיפורים. "ברכיבה על הסוס אוכל להגיע לעיר בתוך זמן קצר", חשב.

אך אבוי! מעשה השטן הצליח. בדרכו תעה האיש ביער, ועד מהרה חשכו השמים והשמש שקעה ונעלמה. ראה האיש שכבר נכנס היום הקדוש, בבתי הכנסת כבר מתפללים 'כל נדרי' ואסור עוד לנוע בדרכים. וכך היה עליו לעשות את יום הכיפורים לבדו בלב היער.

מחזור תפילה לא היה בידו ובלבו עלתה צעקה. מעומק נפשו אמר בבכי ובכאב: "ריבונו של עולם, הלוא אינני יודע להתפלל בלי סידור, ומה אוכל לעשות? כל שיודע אני לומר הוא את אותיות האלף-בית. הנה הן בידך, קח אותן וצרף אותן זו אל זו בכל הצירופים והשמות, עד שיהיו האותיות למילים ולתפילה. ועכשיו, צרף אתה את האותיות כמו שכתוב – "אִמְרַת ה' צְרוּפָה" (תהלים יח, לא).

כשאמר הכפרי את אותיות האלף-בית נעשה רושם גדול בשמים, ותפילות רבות נכנסו ובאו בשער שפתח הכפרי בתפילתו זו.

העיקרון החסידי המודגש בסיפור הוא, כמובן, התפילה הנובעת מעומק הלב ולכן היא בעלת השפעה. הרגש ועבודת הלב חשובים מן הידע של המלומדים.

רעיון צירופי האותיות קשור גם לתפיסות קבליות אשר לפיהן התפילה היא צירוף והרכבה של אותיות שלהן השפעה על המערכת השמימית. אמנם, כל זאת אינו ידוע ליהודי הכפרי, שאינו זוכר בעל פה את מילות התפילה, אך בכך שהוא מכיר את אבני היסוד, הוא יכול לחולל שינוי חיובי בשמיים.

אותיות האלף-בית, שהן אבני היסוד הפשוטות הן בסיפור החסידי, הן בסיפור מתימן והן בסיפור השומרוני מספיקות כדי לבנות בעזרתן עולם ומלואו, ודווקא השיבה אל התשתית משמעה היכולת לבנות ולהרכיב אפשרויות חדשות. היהודי הפשוט הבודד ביער, המצוי במצוקה קשה, הוא זה שמצליח לגעת באינסוף האפשרויות הגלומות באלף-בית.

הרקע לסיפור החסידי הוא המציאות שבה אנשי הכפר, שכמעט לא ידעו קרוא וכתוב, היו מגיעים לבתי הכנסת שבעיר כדי להעביר בהם את תפילות הימים הנוראים.

מוטיבים אלו חדרו גם לספרות הכתובה, כמו למשל, ביצירותיו של יצחק ליבוש פרץ (1852—1915). פרץ, יליד פולין, היה מאבות תקופת התחייה בספרות ומסופרי יידיש המרכזיים. הוא תאר ביצירותיו את חיי היהודים במזרח אירופה וגילה הזדהות עמוקה עם פשוטי העם הסובלים. יחסו החיובי לתנועת החסידות גרם לביקורת קשה כלפיו הן מצד המשכילים והן מצד המתנגדים.

בספרו 'מפי העם' (פרץ, 1953: פ"ו-פ"ז), מקדים פרץ דברים לפרק הקרוי 'נשמות אילמות'. וכך הוא כותב:

> שני דרכים מובילים לשמו יתברך, שהוא נשמת העולם ותוכו של העולם. דרך אחד הוא דרך המשכיל, שבשׂר-ודם מחדד את מוחו בתורה הקדושה ועולה למעלה; והדרך השני – דרך הלב, שבשׂר-ודם מיטהר בעבודת הבורא ועולה לגדולה בקדושתה.
>
> המושׂכל הראשון הוא שהדרך הסלולה היא דרך המוח, דרך התבונה. אדם הוגה בתורה הקדושה ומשׂיגה, והתורה הלא היא חוק ומשפט העולם. נמצא שהוא מכיר ומשׂיג את היצירה מן התוהו ובוהו, ובא לידי ידיעה על מה העולם עומד ומה שמחריב את העולם, וכיון שבא לידי השׂגה זו, הוא מקבל חלק בהנהגת העולם ונעשׂה, כביכול, לכל הפחות במקצת מן המקצת, שותף להקדוש ברוך הוא במעשׂי בראשית...
>
> אבל אין הדין נותן, שלמדרגה זו אין אדם יכול להגיע גם בדרך הלב; אדם שכוָנתו טהורה ולבו טוב, ובלבו יוקדת שלהבת אהבה אליו יתברך, אל בורא העולם, והוא עושׂה לילות כימים ועוסק במצוות ובמעשׂים טובים, ועולה ממנו ריחם הניחוח כריח קרבנות מעל גבי המזבח... בוַדאי אשרי וטוב לו!
>
> ואשרי האיש, ההולך בשני הדרכים, הפותח לו את השער בשני מפתחות. אדם זוכה לשני שולחנות: מ"ט שערי בינה ואהבה רבה. אבל לאו כל אדם זוכה לשני מפתחות, ועל-כן אין השלמה בעולם, ואור וצל משמשים בערבוביה... תלמידי חכמים כולם דין, הולכים הם בדרך השׂכל, והשׂכל – דין. והם קנאים, נוקמים ונוטרים כנחש, ויכולים הם לשׂרוף בהבל פיהם את כל העולם כולו. כי מי יעמוד בדין? על פי הדין אין העולם יכול להתקיים לפני המקום אפילו שעה אחת! העולם צריך לרחמים!
>
> ומאידך גיסא, הל"ו צדיקים שבכל דור ודור, המוכנים ומזומנים לחיי העולם הבא, שבוַדאי הם עמודי התווך, המחזיקים את הבנין, אלה הל"ו, אין אף אחד מהם, כידוע, גדול בתורה... לומדים הם פרק משניות, קוראים תהלים, מתפללים בכוָנה ויוצאים ידי חובתם...

אצלם העיקר הוא הלב; והלב מקור הרחמים, לב צדיק אמתי שופע רחמים גדולים בארץ לכל העולם כולו... ומעורר את מדת הרחמים, שהיא ראשית הסליחה! ואל יאמר איפוא עם-הארץ: "הן אני עץ יבש; אילן סרק אנכי, ואין עלי פירות וניצנים, מצוות ומעשים טובים, – ועל כן נסתרה דרכי מה', בלי המאור שבתורה חושך ישופני, ועינו, כביכול, אינה רואה אותי באפלה... ועל כן נשמתי אבלה, לבושה שחורים ועטופה שחורים... ואין אני יכול לשמר נפשי ולהצילה אפילו מדינו של גיהנום... הלא כך אמרו בפרקי אבות: ולא עם הארץ חסיד, ואיך יהיה כשר לפני המקום, מי שאינו הוגה בתורה ואינו יודע את המצוָה לקיימה, ואת החטא – לברוח ממנו כמטחוי קשת... עם-הארץ אינו מבחין בין טוב לרע".

אין אלו טענות ודבורים כל עיקר.

סוף סוף, השם יתברך רואה ללב. ועל כן "כל ישׂראל יש להם חלק לעולם הבא" – למדנים ואינם-למדנים, והיודע אפילו אך "שמע ישׂראל". ושערי תפלה אינם ננעלין גם לפני הבוּר שאינו יודע אף פירוש המלות בסידור, או בספרו של בן ישי, וגם לפני הנשמות האילמות שאינן יכולות לדבר אל המקום ולהתחנן לפני המקום...

סיפורו של פרץ 'ניסים על הים' (ספר א', כרך א', קכ"א-קכ"ח), הוא דוגמה ומופת להעצמת הנפש היהודית הנבערת. גיבור הסיפור הוא דייג בשם סטיה.

במדינת הולנד, בבית חומר שפל ורעוע, גר לו על חוף הים יהודי דייג ושמו "סַטיה"... יתכן, על שם אחד מאבותיו "סעדיה", אך הוא אינו יודע מזה מאומה. בכלל אינו יודע על דבר יהדותו ולא כלום. דייג הוא ודייגים היו אבות אבותיו. את נפשו מסר להים. ומשפחתו משפחה יהודית אחת בין משפחות הגויים. מה הוא יודע? הוא שולה דגים, אשתו סורגת מכמרות ועושׂה בבית, הילדים מתגוללים בחול, מצחקים ומחפשׂים ענבר. כשסַטיה על הים, וסערה קמה, והיא בנפשו, אינו יודע, לא הוא, השרוי פנים אל פנים עם הסכנה, ולא אשתו העניה הסוערת בבית, גם לקרוא "שמע". סטיה מביט למרום בתפלת דומיה. גם הוא מן הנשמות האילמות. ואשתו בבית מכה בקדקדה וצועקת, או מביטה בזעם עצור אל הים ואל גליו, או אל השמים הקודרים והזועפים, והילדים שהשתטחו על פני החול קוראים: סאנטא מאריא! סאנטא מאריא! מאריא הקדושה!

ומנין להם לדעת? אל הקהלה ללכת, ברגל, רב הדרך; לשׂכור עגלה ולנסוע – ממשפחה עניה כזאת, המתפרנסת מיגיע כפיה בדוחק, יבצר הדבר. והים אינו

מניח: שואף, שואף הים! אביו של סטיה, אבי-אביו ואבי-אבי-אביו – כולם היו דייגים, ובדרך כל הארץ הלכו בארחות ימים... אבל כביר כוחו של שונא האדם, הים, אי אפשר להפרד ממנו, – ערשו של דייג הוא וגם קברו.

אך יום קדוש אחד נשאר למשפחת סטיה – יום הכפורים.

בא ערב יום הכפורים, סטיה בוחר את הגדול שבדגים, לוקח את משפחתו ועולה עמה העירה, מוסר את הדג ליד שוחט המקום, אוכלים על שולחנו את הסעודה המפסקת בערב יום הכפורים, ביום המחרת – את הסעודה המפסקת השניה."

בערב יום הכיפורים היה ברור, כי מתקרבת לבוא סערה בים והדייגים מזהירים את סטיה לבל יצא לים. למרות זאת מחליט סטיה, כי עליו לדוג את הדג המיוחד לסעודה המפסקת והוא יוצא לים. ואכן, סערה גדולה מתחוללת בים ובה סטיה נאבק. לפתע, הוא מבחין בדג של זהב ואחריו הוא מתחיל לרדוף. אלא שהדג נעלם לרגע ומופיע לרגע וכך נמשך סטיה אל לב הסערה ולנגד עיניו מתגלית גופת אשתו הצועקת לעזרה. הן תעתועי הדג והן תעתועי האישה נראים בעיני סטיה כמעשי כשפים:

ונשא את עיניו בלי משים אל החוף, והנה אור בחלונות הדייגים!

יום הכפורים! – נאנח.

וכהרף עין סטיה עוזב את המשוט.

עשה בי כרצונך! – קורא הוא השמימה, – ביום הקדוש לא אניע משוט!

והרוח סואן, והנחשול מטלטל את הסירה לתוך תהומות, וסטיה לא קם ולא נע. יושב הוא בסירה, עיניו נשואות השמימה, תלויות במרומים – – –

– כטוב בעיניך עשה! בידך אפקיד רוחי...

יום הכפורים! ועל לבו של סטיה עולה מנגינת המקהלה במקום הקדוש, בלוית העוגב, והוא חוזר על הנגון הנזכר, ומזמר בלחש... נשמה אילמת זו, אין לה שפה אחרת להתחטא לפני היוצר, היא מזמרת...

והשמים ממעל – קודרים כולם, והים מתחת – בחמתו הומה, בועט בגליו, ומשבר רודף אחרי משבר, והסירה נזרקת בחפזה מגל אל גל, ממשבר אל משבר, ובא נחשול וחטף את המשוט ועבר, השני בא מאחריו ודולק אחרי סירתו והיא טסה... טסה... כאלפי תנינים הומה הים, וסטיה מזמר בתוך הרעש את הנגון של "מי ינוח ומי ינוע"... חוזר על מנגינת המקהלה בלוית העוגב... בסירה הכה נחשול, הוא מזמר... בזמרתו זאת על שפתיו הוא רוצה למות...

ונהפכה הסירה...

אך על סטיה לא נגזרה מיתה...

שני מראות לבנים, כלובן עננים קלים, הולכים אחוזי יד על פני הים. רגליהם יחפות, ראשיהם גלויים, נפזר השׂער על פני הרוח, אך העינים מאירות... ואך התהפכה סירתו של סטיה – טסו אליו והחזיקו בו והרימוהו, ויקחו אותו בין איש לרעהו, נתנוהו בתוך, ובידיו אחזו, וכה הולכים הם, הולכים שלשתם אחוזי יד, על גבי הגלים כעל תלמי שׂדה, הולכים וקרבים אל החוף – –

סטיה רוצה לדבר – –

אל נא, אל נא, אל תחדל מלשיר... בזכות השירה אנחנו הולכים על פני הים, השירה מנצחת את הים...

והולך ביניהם סטיה, וחש הוא שהסירה טסה אחריו, ופנה לאחוריו – והנה הסירה... ובסירה הרשת, ובתוך הרשת מתלבט דג הזהב...

וכששב בשלום אל החוף ובא הביתה, מצא אצלו את השוחט ואת בני ביתו: תבערה היתה בעיר ונמלטו אליו, אל החוף... ועוד היום גדול. עוד היה להם פנאי "לשחוט" את הדג לסעודות מפסיקות...

ולא נפסק המנהג.

נפתלי טוקר מציין (טוקר, תשס"ז), כי המבקרים כבר תמהו מדוע ראה פרץ לבחור דווקא בדייג יהודי בהולנד, שהרי מקצוע זה לא היה נפוץ בקרב יהודי הגולה. אם רצה להדגים ראייה חדשה של מוטיב הניסיון ומסירות הנפש של יהודי על קדושת יום הכיפורים, יכול היה לשתול את גיבורו בעולם יהודי פולין או בעיירה כלשהי, במזרח אירופה. למשל, יהודי החי בכפר פולני נידח, בבית המרזח בין גויים, ורק אחת לשנה ביום הכיפורים מגיע לעיירה יהודית.

יתכן, כי פרץ הושפע מהאגדה הידועה במסכת שבת קי"ט, עמוד א', על יוסף מוקיר שבת, שבמרכזה משאלתו של הגיבור להשיג, בכל מחיר, דג לשבת לקיום סעודת מצווה. לדגים, כידוע, תפקיד חשוב במסורות היהודיות, כסימן לברכה ושפע ולכן מוטיב הדג מצוי במסורות עממיות שונות ובהקשרים שונים.

ברור, כי על אף שפרץ קורא לקובץ סיפוריו 'מפי העם', אין זו מסורת עממית מעובדת אלא כבר יצירה עצמאית ומקורית של הסופר.

רשימת מקורות

טוקר, תשס"ז – נפתלי טוקר, "בין הסיפור ניסים על הים" - י. ל. פרץ, לסיור "מעגלי צדק" לש"י עגנון, ירושלים – מאסף לדברי ספרות, כ"ג–כ"ד (תשס"ז), 284—296.

יסיף, 1994 – עלי יסיף, סיפור העם העברי, ירושלים 1994.

נוי, תשכ"א – דב נוי, "תפילת התמים מורידה גשמים", מחניים, קובץ נ"א (תשכ"א), 34—45.

פרץ, 1953 – י. ל. פרץ, מפי העם, תל אביב, 1953.

שנהר, 2016 – עליזה שנהר, קוראת במקור – על אגדות עתיקות וחדשות, חיפה 2016.